

J A Z Y K O V E D N Ě
Š T Ů D I E

XXXII

Prirodzený vývin jazyka
a jazykové kontakty

VEDA

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra

EDITORI

Mgr. Katarína Balleková, PhD.
PhDr. Ľubor Králik, CSc.
Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

RECENZENTI

Siniša Habijanec, PhD.
PhDr. Milan Majtán, DrSc.

J A Z Y K O V E D N É

Š T Ú D I E

XXXII

**Prirodzený vývin jazyka
a jazykové kontakty**

VEDA
vydavateľstvo
Slovenskej
akadémie
vied
Bratislava
2015

© Miroslava Avramovová, Ján Bauko, Jozef Bilský, Vít Boček, Ivan Červeň, Libuše Čižmárová, Christina Dejкова, Anna Divičanová, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Ľubica Dvornická, Peter Ďurčo, Adriana Ferenčíková, Katarína Gajdošová, Radovan Garabík, Milan Harvalík, Marta Hulková, Ľubomír Chalupka, Martin Chochol, Alexandra Chomová, Mária Imrichová, Martina Ireinová, Martina Ivanová, Ján Kačala, Michaela Kajanová, Renáta Kamenárová, Maryna Kažarnovič, Slavka Keremidčieva, Jana Kesselová, Stanislava Kloferová, Hana Konečná, Martina Kopecká, † Rudolf Krajčovič, Ľubor Králik, Jaromír Krško, Tatiana Laliková, Anna Makišová, Petr Malčík, Anna Marićová, Marjan Markovič, Gabriela Múcsková, Renáta Ondrejková, Slavomír Ondrejovič, Oľga Orgoňová, Angelina Pančevska, Jana Pekarovičová, Jana Pleskalová, Petra Přadková, Anna Rácová, Anna Ramšáková, Dorota Krystyna Rembiszewska, Ivor Ripka, Anžalika Sadoŭskaja, Marianna Sedláková, Janusz Siatkowski, Jana Skladaná, Dana Slančová, Miloslav Smatana, Leon Sokolovský, Stanislava Spinková, Dagmar Šimunová, Milena Šipková, Františka Šmajdová, Rudolf Šrámek, Pavel Štěpán, Eva Tibenská, Sándor János Tóth, Zuzana Topolińska, Alžbeta Uhrinová, Juraj Vaňko, Žanna Ž. Varbot, Saša Vojtechová Poklač, Marta Vojteková, Jadwiga Waniakova, Pavol Žigo, Mária Žiláková
2015

Zborník Jazykovedné štúdie XXXII venujeme prof. PhDr. Pavlovi Žigovi, CSc., pri príležitosti jeho životného jubilea, aby sme si uctili svojho priateľa, kolegu i učiteľa. Časť príspevkov odznela na medzinárodnom vedeckom seminári, ktorý sa konal 22. a 23. apríla 2013 v Častej-Papierničke.

Jazykovedné štúdie XXXII sú výstupom grantových projektov 2/0105/14 Slovník slovenských nárečí a 2/0104/14 Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka, realizovaných s finančnou podporou grantovej agentúry VEGA.

ISBN 978-80-224-1494-4

Venujeme prof. PhDr. Pavlovi Žigovi, CSc.,
k šesťdesiatym narodeninám

OBSAH

Pavol Žigo	11
Slovo jubilanta	
Miroslav Dudok	13
Pánovi profesorovi Pavlovi Žigovi z úcty a vďaky	
Jana Pekarovičová	17
Pavol Žigo a Studia Academica Slovaca alebo Dejiny jazyka ako súčasť etnolingvistickej a interkultúrnej kompetencie	

I. PRIRODZENÝ VÝVIN JAZYKA V INTERDISCIPLINÁRNYCH A VŠEOBECNOLINGVISTICKÝCH SÚVISLOSTIACH

Juraj Dolník	27
Prirodzenosť vo vývine jazyka	
Zuzanna Topolińska	37
O kategorii „czynnika towarzyszącego”	
Анжаліка Садоўская	42
Беларуская этналінгвістычная лексікаграфія ў кантэксте славянскай	
Daniela Slančová – Jana Kesselová	50
Prirodzený vývin lexiky a gramatiky v ranej ontogenéze reči (na materiáli substantív a gramatickej kategórie pádu)	

II. HISTORICKÁ LINGVISTIKA A DIALEKTOLÓGIA

1. LEXIKOLÓGIA A LEXIKOGRAFIA

Жанна Ж. Варбот	61
К этимологии зап.-слав. <i>toparka/toporka</i>	
Славка Керемидчиева	64
Полисемия и омонимия в родопската макродиалектна система	
Stanislava Kloferová	70
К lidové etymologii v nářečích	
Eubor Králik	77
К problému etymologickej totožnosti slova: príspevok k štúdiu slovensko-inojazykových lexikálnych kontaktov (na materiáli Historického slovníka slovenského jazyka)	
Jana Skladaná	83
Slovná zásoba slovenčiny v minulosti a v súčasnosti (Kontakty s inými jazykmi)	
Renáta Ondřejková	92
Kuchyňa a kuchynská lexika v predspisovnom období slovenského jazyka	
Anna Marićová	101
Cudzia lexika v staropazovskom nárečí	
Libuše Čížmárová	110
<i>Branzole a brazoleta</i> : k dvěma českým a slovenským přejímkám a jejich nářečním variantám	
Petra Přadková	116
Pojmenování peroutky v českých nářečích	

Eubica Dvornická – Dagmar Šimunová	121
Perspektívy spracovania slovenskej nárečovej frazeológie	
Miloslav Smatana	138
Krátke zastavenie v polovici cesty (ďalšia etapa riešenia grantového projektu Slovník slovenských nářečí)	
Христина Дейкова	148
За някои балкански заемки в българските диалектни пунктове на „Общославянския лингвистичен атлас“ (върху материал от т. „Българские материалы“, 2013)	
Martin Chochol	153
55 rokov prác na Slovanskom jazykovom atlase	
2. GRAMATIKA A FONOLÓGIA	163
Janusz Siatkowski – Dorota Krystyna Rembiszewska	163
Zróźnicowanie morfologiczne wyrazu * <i>ormę</i> ‚ramię‘ w językach i dialektach słowiańskich	
Adriana Ferenčíková	172
Poznámky o niektorých syntaktických osobitostiach novohradských nářečí	
Марјан Марковиќ	180
Предлошката секвенца <i>од пред</i> како средство за просторна и временска кондензација	
Ангелина Панчевска	185
Дејксата во прилозите за време во дијалектите на македонскиот јазик	
Juraj Vaňko	189
Princíp analógie pri vývine prézentných tvarov slovesa v slovenčine a v iných slovanských jazykoch	
Renáta Kamenárová	195
Gramatické kategórie maskulín a ich vplyv na vývin západoslovanských jazykov	
Jadwiga Waniakowa	203
Osobliwe procesy fonetyczne w gwarowych wyrazach zapożyczonych na przykładzie nazw roślin	
Vít Boček	211
Znovu ke změně <i>g > γ > h</i> ve slovanských jazycích	
Saša Vojtechová Poklač	220
Hláskoslovie dolenských nářečí medzi riekou Krkou a pohorím Gorjanci v Slovinsku. Diferenciačné a integračné znaky areálu v porovnaní s jeho okolím	
Anna Ramšáková	229
Hláskoslovné zmeny diferencujúce kysucký nárečový areál	
Marianna Sedláková – Jozef Bilský	238
Nárečie bardejovskej Dlhej Lúky po viac ako polstoročí od výskumu F. Buffu	

III. ONOMASTIKA

1. TEORETICKÉ OTÁZKY ONOMASTIKY

Milan Harvalík	247
Česká a slovenská onomastika ve vzájemných souvislostech	
Ján Bauko	254
Komparácia slovenských a maďarských onomastických termínov	

Jaromír Krško	263
Komunikačná rovina propriálneho systému	
Марына Кажарновіч	269
Канататыўны патэнцыял уласнага імя	
Mária Imrichová	275
Transonymizácia ako lexikálny jav	
Alexandra Chomová	283
Posesívne vs. neposesívne a propriálny systém	

2. TOPONYMIA

Rudolf Šrámek	301
Potřeba slovníku slovanských topolexémů a topoetymonů	
Rudolf Krajčovič	312
Význam motivačného faktora vo výskume historickej toponymie	
Milena Šípková	316
K interpretaci pomístních jmen typu <i>Krobotů / Pekařů les</i> na Moravě a ve Slezsku	
Pavel Štěpán	322
Teritoriální příznakovost formantů v anoikonymii	
Stanislava Spinková	331
K anoikonymům <i>Čtvrť, Protičtvrť, Tříčtvrtníky</i> apod. na Moravě a v české části Slezska	

3. ANTROPONYMIA

Leon Sokolovský	339
Typológia priezvisk šľachtických rodov v Malohonte z pohľadu histórie ich pôvodu (1688 – 1802)	
Anna Divičanová	346
Stratené tradície: zmena krstných mien v poslednom polstoročí v prostredí Slovákov v Maďarsku	
Alžbeta Uhrinová	354
K písaniu mien na cintorínoch v Békešskej Čabe	
Anna Makišová	363
Slovenské priezviská vo vojvodinskom kontexte	
Jana Pleskalová	371
Vývoj přezdívek v češtině	
Martina Ireinová – Hana Konečná	378
Jméno <i>Pavel</i> a jeho obměny v českých nářečích a v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku	
Tatiana Laliková	387
Podoby mena <i>Žigmund</i> v antroponymii a v anoikonymii	

IV. SYNCHRONNÁ DYNAMIKA JAZYKA V KOMPARÁCI A KONTAKTOCH

Slavomír Ondrejovič	397
Skice k jazykovému obrazu novohradskej metropoly	
Oľga Orgoňová – Františka Šmajdová	409
Miesto profesionalizmov v národnom jazyku a ich vzťah k iným semivarietám	

Ivan Červen	421
Poznámky nejazykovedca k vlastným jazykovým prehreškom	
Peter Ďurčo	426
K princípom kolokačnej lexikografie (Extrakcia a spracovanie kolokácií s adjektívami)	
Martina Ivanová	438
Viacslovné pomenovania s prevzatými komponentmi v slovenčine	
Anna Rácová	446
Tvorenie abstraktných názvov deja v slovenskej rómčine	
Eva Tibenská	455
Posesívnosť – zhody a rozdiely v jej myšlienково-jazykovom spracovaní (Porovnávacia štúdia slovensko-poľsko-chorvátsko-rusko-bulharská)	
Miroslava Avramovová	464
Obstarožnejší rovná sa obstarožný? Adjektíva vyjadrujúce odlišnú mieru vlastnosti a ich spracovanie vo výkladovom slovníku	
Marta Vojteková	475
Kategória stupňovania adjektív v slovenčine a poľštine	
Katarína Gajdošová	482
„Ako hovoria Česi, jak říkají Slováci“ – metajazykové komentáre pri kontaktočných javoch v slovenských a českých textoch	

V. VONKAJŠIE DEJINY JAZYKA

Miroslav Dudok	499
Juraj Ribay v slovenskom a českom jazykovednom kontexte	
Ivor Ripka	506
Ján Kollár a jeho etymológie v Rozpravách o menách...	
Ján Kačala	512
Paulinyho Štruktúra slovenského slovesa na začiatku bádania vo vetnej sémantike	
Petr Malčík	518
František Trávníček a otázka československého jazyka	
Sándor János Tóth	521
Nemecká, česká (slovenská) a maďarská verzia Weberovho Amuleta (1644 – 1645) v jazykovom porovnaní	
Marta Hulková	529
Jazykové podoby textov a hudba v domácich hymnologických prameňoch zo 17. storočia	
Lubomír Chalupka	537
Pokusy o zavedenie slovenských odborných termínov v domácich hudobnoteoretických textoch z 19. storočia	
Mária Žiláková	545
Vplyv jarmočnej/letákovej literatúry na obradný jazyk Bánhid'arov	
Martina Kopecká	551
Návrhy na klasifikáciu slovenských slovies a ustaľovanie slovesných tvarov v prvej polovici 20. storočia	
Gabriela Múcsková	567
Polemika o jazyku ako prameň poznávania dejín spisovného jazyka v kontexte jazykovej politiky alebo O purizme v jednej „zabudnutej“ diskusii	
Radovan Garabík – Michaela Kajanová	577
Digitalizácia a anotácia Prameňov k dejinám slovenčiny	

Nemecká, česká (slovenská) a maďarská verzia Weberovho Amuleta (1644 – 1645) v jazykovom porovnaní

Sándor János Tóth

Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Komárno

Deutsche, tschechische (slowakische) und ungarische Version von Webers Amuletum (1644 – 1645) im linguistischen Vergleich

Es werden die sprachlichen Eigenschaften dreier Versionen von Webers ärztlichem Werk verglichen. Nach der Vorstellung der zeitgenössischen Sprachverwendung, der Rolle des Tschechischen als Kultursprache der Slowaken folgen Beispiele der Konkurrenz lateinischer und einheimischer Terminologie. Sprachliche Interferenz, Adaptation und Integration der Lehnwörter, Entwicklung der Rechtschreibung und eigenartige Lösungen der Übersetzung sind Themen des Aufsatzes.

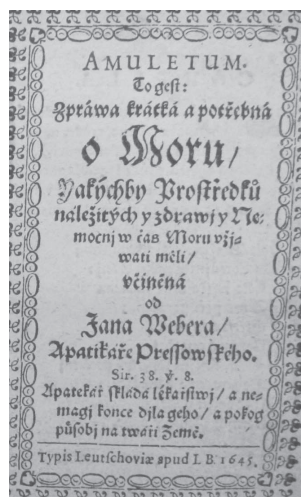
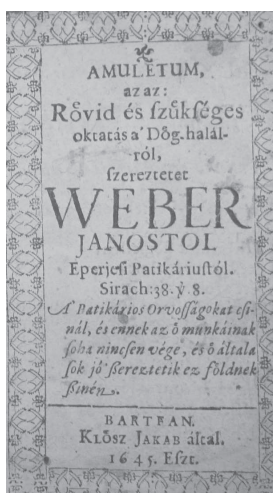
1. Johann Weber, Ján Weber sa narodil vo Vinosadoch (Thierling, Malé Tŕnie) v roku 1622 a od roku 1645 bol v Prešove lekárnikom. Študoval v Prešove a o tom, či študoval aj v zahraničí, nie sú údaje. Do Prešova prišiel ako 23-ročný, ale už v krátkom čase sa stal uznávaným občanom aj lekárnikom. V roku 1645 tu otvoril lekárňu a bol aj richtárom mesta. V analyzovanom diele podáva poučenia, ako predchádzať moru a ako postupovať pri morovej epidémii, ktorá práve v tom čase hrozila Prešovčanom. Bolo to prvé dielo podobného charakteru v Uhorsku. Autor v ňom ukazuje liečebné metódy, lekárske zásahy, prípravu liečiv a pod. Amuletum mu prinieslo veľkú popularitu a stalo sa dôležitým medzníkom v jeho kariére (porov. Repčák, 1964).

Svoje Amuletum vydal najprv v nemčine počas morovej epidémie 1644 – 1645, potom ho uverejnil aj v maďarčine a v biblickej češtine, o čom svedčia bibliografické pramene:

Amuletum, das ist ein kurzer und nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilenz, durch Johannem Weber, Apoteckern in Epperjes gestellt... Barthphae 1644 typis Jac[obi] Klöszi [jun.]. (RMNY 2052, Čaplovič, 1972, 193)

Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a dög-halálról, szereztetet Weber Janostól, eperjesi patikáriustól... Bartfan 1645 Klösz Jakab [jun.]. (RMNY 2095, Čaplovič, 1972, 197)

Amuletum, to gest zpráva krátká a potřebná o moru, yakýchby prostrednků náležitých y zdravý y nemocny w čas moru vžjwati měli, včinená od Jana Webera, apatikáře pressowského... Leutschoviae 1645 apud L[aurantium] B[rewerum]. (RMNY 2111, Čaplovič, 1972, 916)

Po vydaní Amuleta sa Weber stal členom mestskej rady a v roku 1661 už aj prešovským richtárom. To všetko sa udialo v čase reformačného a protireformačného hnutia. Boli to zložité a veľmi pohnuté časy pre Uhorsko a práve vtedy mali silné pozície v meste Wesselényiho sprisahanci. Cisár Leopold I. vymenoval Webera za dozorcú – za doživotného kráľovského lekárnik Horného Uhorska – čím sa postavenie Jána Webera ešte viacej posilnilo. Bol lekárom Ferenca Wesselényiho a bol obvinený v súvislosti s Wesselényiho sprisaháním. Po 4 rokoch väzenia sa vyslobodil prijatím katolíckeho vyznania a pod vplyvom Thökölyho hnutia sa stal znovu evanjelikom. Tieto mimojazykové okolnosti vplývali aj na podobu jazyka v diele.

Bolo to obdobie, keď úlohu kultúrneho jazyka Slovákov prebrala po latinčine čeština a upevnilo sa etnikum po nemeckej kolonizácii. J. Doruľa a E. Pauliny s prekvapením zisťujú, že maďarčina nemala až taký veľký vplyv na slovenčinu na úrovni lexikálnych prevzatí ako napr. nemčina. Koexistencia dvoch alebo troch jazykov bola rozšíreným javom a podmienkou na vzájomný vplyv jazykov a vyvolala interferenčné javy.

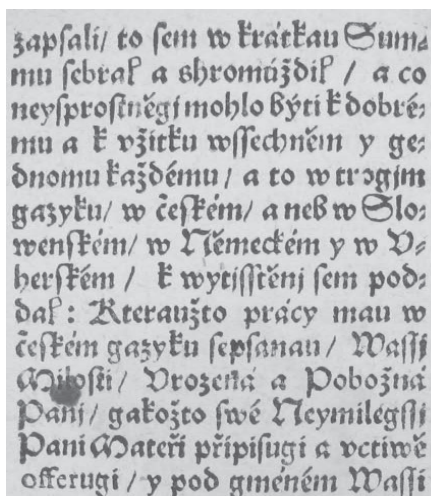
2. V príspevku budeme analyzovať jazykové osobitosti českej/slovenskej, maďarskej a nemeckej verzie diela Amuletum od Johanna Webera. Porovnáme rozdiely prekladov a upozorníme na jazykové osobitosti diela.

Porovnanie prekladov prebieha vďaka modernej počítačovej technike pomocou paralelných korpusov – takéto textové fondy existujú aj v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV aj v Maďarskej Akadémii Vied – ale na také staré texty a staré tlače sú tieto databázy nepoužiteľné, takže našou metódou bolo tradičné paralelné čítanie textov. Naším cieľom bolo porovnať tieto tri verzie predovšetkým z jazykového, ale aj z obsahového hľadiska. Chceli sme sledovať odlišnosti prekladov a zmeny obsahu. Podľa RMNY ide o preklad z nemeckého originálu, preto sme predpokladali, že v maďarskom aj v českom texte budú germanizmy. Hľadali sme

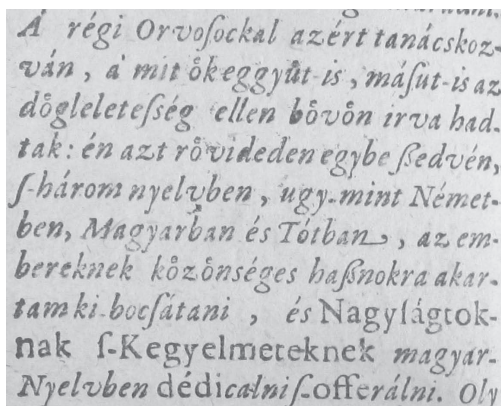
aj slovakizmy, keďže ide o areálové slovacikum, ale jazykom prekladu je čeština. Vychádzame z poznatkov o prirodzených kontaktoch týchto jazykov v Prešove.

S három nyelvben, úgy-mint Németben, Magyarban és Tótban..

A to w trojim jazyku w českém a neb w Slowenském, w Německém y w Uher-ském k wytisštění sem podal.

zapsali/ to sem w kráckau Suma
mu sebral a shromáždil / a co
neysprofinějsi mohlo býti k dobrě-
mu a k vžitku wsechněm y ge-
dnomu každému / a to w trojim
gazyku/ w českém/ a neb w Slo-
wenském/ w Německém y w U-
herškém / k wytisštění sem pod-
dal : Kteraužto prácy mau w
českém gazyku sepsanau / Wasi
Wjostii / Drožená a Pobožná
Pani / gakožto své Nymilegšsi
Pani Materii připisugii a vctiwě
offerugii / y pod gmeném Wasi

A régi Orvosokkal azért tanácskoz-
ván, a mit ökö együt-is, másut-is az
dögletelesség ellen bővön írva had-
tak: én azt rövideden egybe sedvén,
s-három nyelvben, úgy-mint Német-
ben, Magyarban és Tótban, az em-
bereknek közönséges hasznokra akar-
tam ki-bocsátani, és Nagyágtok-
nak s-Kegyelmeknek magyar-
Nyelvben dedicalni s-offerálni. Oly

Tieto príklady tiež svedčia o tom, že najprv bola vydaná nemecká verzia, preto v nemeckom úvode ešte nie sú spomenuté ostatné dva jazyky. V českej a maďarskej verzii už je odkaz na ne, takže tieto preklady sa robili paralelne.

Vo vedecko-popularizačnom článku čítame: „Už v roku 1645 vydal **v slovenčine** svoje prvé dielo so zdravotnícko-lekárskou problematikou pod názvom Amuletum. Za túto literárnu prácu sa mu dostalo uznania doma a za hranicami Uhorska... Dielo bolo napísané **v slovenčine**“.¹

Ide tu o zjednodušenie súdobého stavu jazyka, resp. premietanie dnešného stavu na historickú dobu. Iné – vedecké – pramene používajú termín „slovakizovaná čeština“, „bibličtina“, „uhorská čeština“. Pojem „slovakizovaná čeština“ v našom prípade neobstojí, lebo slovenské prvky sú minimálne, s Eszter Kovács, bohemistkou v OSZK sme v českom texte hľadali slovakizmy, ale text bol napísaný po česky. Preto termín „slovakizovaná čeština“ nebudeme používať. Pojem „bibličtina“ sa rozšíril vďaka prekladu Kralickej Biblie (porov. Käfer, 2009). V našom prípade nejde o text náboženského charakteru, takže ostáva najadekvátnejším termínom „uhorská čeština“, resp. „slovenská čeština“ – toto je síce najmenej zaužívaný výraz, ale uprednostňujeme ho pre jeho neutrálny charakter: vyjadruje fakt, že ide o jazyk český, ktorý používali v Uhorsku, pritom z funkčného hľadiska ide o kultúrny jazyk Slovákov (ibid., s. 60).

3. Všetky tri knižky (česká – ďalej označovaná ako Č, maďarská – M a nemecká – N) sa začínajú s latinským distichonom Cautela a jeho prekladom do prísluš-

¹ <http://korzar.sme.sk/c/4674768/presovsky-richtar-lekarnik-a-spisovatel-jan-weber.html#ixzz2QtCXqyUD>

ného jazyka danej verzie. Po venovaní je vo všetkých verziách latinský distichon *Votum devotum*. Venovanie sa odlišuje nielen jazykovo ale aj obsahovo:

V češtine je venovaný autorovej svokre: *Pobožné pani Johanne, rozené Seltensslágowe z Frydenffeldu...*

V maďarčine Šarišskej župe: *A Tekintetes Nemes Saaros vármegyének, Az nemes és nemzetes viceispán uramnak és... assessor uraméknak.*

V nemčine je venované mestu: *Denen edlen... herren, Richter herrn v. Rat, sowhol auch... Gemeinde der freien Stadt Epperjes.*

Čo z tohto môžeme vyvodit'? Familiárne venovanie je v češtine, teda poukazuje na „české aneb slovenské“ rodinné vzťahy – ale tá pani – autorova svokra – má nemecké meno. Mestu Prešov autor venuje nemeckú verziu mysliac zrejme na tamojšie nemecké obyvateľstvo ako na hlavného užívateľa knižky. Maďarské venovanie oslovuje župu ako zastupiteľku uhorskej šľachty a štátu.

Nemecká kniha obsahuje dodatočne prilepenú väčšiu stranu s tabuľkou *Synopsis amuleti*, ktorá je po latinsky, bez nemeckého prekladu. V českej verzii nájdeme aj preklad: *Sumovní pořadek knižky této*. V maďarskej verzii tento štruktúrovaný obsah chýba. To znamená, že z vedeckého, lekárskeho hľadiska je latinčina najvhodnejším jazykom na zachytenie obsahu.

Po tejto úvodnej časti nasleduje hlavná časť: *Zpráva o moru – Bericht von der Pestilenz – Oktatás a döghalálról* (oktatás = vo význame ‚poučenie‘, nie ‚správa‘).

Latinské slová *Verbum, minas virgas* sa vo vetách Č/M/N variantu objavujú s odlišným riešením prekladu:

N: Hat er uns nicht mit mancherley *Meteroris* und Himmels Zeichen...

M: Nem de nem rettenté minket az *égen való csudák* által...

Č: Což Bůh sám z Nebe nám nekázal a ku polepšení nás nepovbudzoval rozličnými *Meteory* a znacenjami...

Slovo *meteor* je citované po latinsky v N a Č – do maďarčiny je preložené ako *égen való csudák* – ‚čudné javy na nebi‘. Iný typ písma v tlači zvyrazňuje cudzí pôvod ale adaptácia je už na takom stupni, že sa skloňuje *meteor – meteory*. Typ písma tu poukazuje aj na morfológické hranice.

Podobne, kurzívou, je vyznačené iba latinské slovo:

N: Wie vologende *Motiven* solches klärlich außweisen

Č: Má jistotně Bůh veliké toto příčiny

M: Mert annak bizonyos indító okai vannak

N: *Examinire*

Č: *Examinowal*

M: Gyakorolt

Ale inde sa objavuje:

Mindennapi experimentiából láttyuk.

N: Wie einer *Scribent* gesagt

Č: Jakž onen *Scribent* powěděl 'ako ten pisár povedal'

M: Mert ama mondás szerint 'podľa toho príslovia'

Tieto príklady svedčia o tom, že čeština aj nemčina prevzala latinské slová, ktoré sa prispôbili domácej slovtvorbe, kým maďarčina uprednostňovala domáce výrazy pred latinskými aj vo vedeckom lekárskom texte – ale nie všade:

N: *Prophet David*

Č: Prorok David

M: *Propheta Királyi*

M: *Respublikáknak, republikákban*

N: *Reipublicae*

Č: Obec

M: Paenitentia-tartás

Č: Činěnj prawého pokánj

approbátatott = schwálených

Ale inde:

M: meg-próbáltatott

N: *approbierte*

Č: zkussených

Z uvedených príkladov teda vidno, že prevzaté latinské slová konkurujú domácim ekvivalentom – sme tu svedkami konkurencie cudzích a domácich slov a v dvojja-zyčnom prostredí môžeme sledovať aj odlišnosti preberania, adaptácie a integrácie.

Vo všetkých troch jazykoch je latinské slovo v nasledujúcich vetách:

N: Solches ist das allergewisseste *Recept* in slochen Nöten

Č: Toť jest neyjstissi a neylepssi *Recepta* w takowé potřebě

M: Ez bizonyára meg-csalhatatlan *Recepta*, avagy orvosság

M: Commendálom
Č: Commendugi
N: Commendire

M: Az *Physikusok* avagy termébet visgálók mongyák
Č: *Pysici*, kteříž přirozené věcy zpytuyí
N: Die *Physiker* oder Naturkündiger

Vysvetlenie cudzích výrazov domácim opisom je znakom nižšieho stupňa integrovanosti do preberajúceho jazyka a zároveň je motiváciou pre vývin domácej vedeckej terminológie (por. Comenius. 1643). Sémanticky najpresnejšou je kombinácia latinského a domáceho slova:

M: *desertio, el-hagyás avagy perditio, árúltatás* – vysvetlenie
N: *desertio oder proditio* – pre nemeckého čitateľa je jasný aj latinský výraz
Č: *desertio, opusstěnj bežnjch a nebo protitoi, zrada* – vysvetlenie

Ďalšie príklady sú bez vysvetlenia:

N: Mit den *Theologis* sagen
Č: S *Theology* mulviti
M: A' *Theologusokkal* kel mondanunk

N: Wir müssen hinwieder mit den *Theologis* sagen: Sed regit astra Deus
Č: Musíme na proti tomu s *Theology* mluwiti: Sed Deus astra regit
M: 'a *Tehologusokkal* kel mondanunk: Sed regit astra DEUS

N: Unnd nach dem alten Sprichwort:

M: Ama' régi mondás berént:

Č: A příslovi staré jest:

Unus quisque suae fortuna faber

N: Ein jeder ist seines Glücks und Unglücks selbst ein Ursacher

M: Ki-ki maga szerencsénének szerezője

Č: To jest: že každý jest příčinou svého sstěsti / neb nesstěsti

Podčiarknuté slová v nasledujúcich príkladoch majú sémantické rozdiely:

Animal plenum rationis et consilij

M: Teli okossággal és tanáccsal élő állatnak nevezni

Č: Žiwotčichem plným rozumu a rady

N: Ein geschöpf oder Creatur mit völligem Rhat und verstand

M: Lutherus

Č: Dr Luther

D: der seelige Lutherus

4. Po súhrne klasických vedomostí nasledujú praktické návody nielen proti moru ale aj všeobecné zdravotné rady. Tu je menej latinských citátov, ale podtituly sú uvedené aj v latinčine.

Knihy J. Webera pokladajú slovenskí i maďarskí historici liečiteľstva za veľmi dôležité v danej dobe, a to hlavne z hygienického hľadiska (ešte pred Pasteurom):

Max, longe, tarde, cede recede, redi

N: *Das ist Bald, langsam, weit zeyen an die Flucht inn Pestis Zeit*

M: *E három szó: hamar, messze, későn pestis ellen orvossággal leszön
Hamar el-menny, s messze távozz a dögtől, és későn térj vissza, ha félsz attól.*

Č: *Ggak w čas moru utjkati můžeš to z trech slow poznati: hned vstup/daleko zajdi/a domu neskoro zas gdi*

V súdobom Uhorsku sa v súvislosti s morom hodne publikovalo a dielo J. Webera medzi inými dielami vyniká.² V tejto publikácii Weber sústreďuje svoje skúsenosti, dobové pohľady na morovú epidémiu a na zdravotné problémy, ktoré sa v meste a v Uhorsku vyskytovali, a to z pohľadu pacienta aj lekárnik. Zdravotnícku terminológiu je možné sledovať aj u J. Á. Komenského (Ianua linguarum latinae). Autor dáva aj rady o zdravej životospráve: *Po vykonané práce náležj odpočjvati...potom y to gest dobré cvičenj a hnití když klo za hodinu před jídlm dobre se progde.*

Dobre porovnateľné sú príznaky choroby a iné údaje, kde prekladateľ zápasí s lekárskou terminológiou.

1. zatvrzenj života – az hassnak megh-szorulása vagy rekedése – Verstopfung des Stuelgangs
2. bĕhavka – hasfolyás – durchläuffe
3. žaludka nezaživání, dawení a ssíkawka – gyomorbéli émelyedés, hányás és böfögés – undäwung/Brechen unnd Schlucken des Magens
4. Nechuť k jídlu – Ételnek nemkévánása – Unlust zur Speise
5. Bolení hlavy – Fő-fájás – Hauptwehe
6. Třesstení a smyslu zbawenj – esznek megbódulása – unsinnigkeit
7. Bdenj – Álomnak el-vesztése– Wachen
8. ustavične spaní – szüntelen való aluvás – stettigs schalffen
9. žízeň – Nagy szomjuság – durst
10. Třešení srdce – szívnek dobogása – Herz zittern
11. Omdlení – Ájulás – Ohnmacht
12. Těžké dychánj – lehelletének nehéz vólta – schwerer Athem
13. Prym. – Prunella nyelvnek és szájnak száradása – Berune
14. opuchlé hrdlo – torok-gyík avagy fájás – hals geschwier
15. bolenj boků – nyilallás az oldalakban – seyten wehe
16. kašel – hortulás (nem köhögés!) – Husten
17. Sskrkavky – gelészták – würme
18. Pouštení se krwe z Nosu – orra vére folyása – Blüten der Nasen

² Takáts László: A korszak közegészségügyi és járványügyi helyzetéről. http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.8.1/takats_kozeu_helyzet.pdf

Z uvedeného vymenovania príznakov vidíme, že nemecká zdravotnícka terminológia nie je taká archaická ako česká a maďarská. Najmenej rozvinutá je maďarská terminológia, keďže pred rozvojom jazyka tu ešte neboli také slovotvorné prípony, resp. kalky, ktoré sa rozšírili vďaka kultivovaniu jazykov (činnosťou Berzsényiho, Kölcseyho, Kazinczyho). Maďarský pravopis obsahuje prvky nemeckého vplyvu, ešte nie je ustálená norma: *mayd* (dnes majd), *öröcké való* (dnes örökkévaló), *veßbeit* (dnes vesszeit).

Nemecko-slovensko-maďarské interferenčné javy sa v tlačenom vedeckom texte vyskytujú iba ojedinele (napr. *winšowaní*). Našli sme ale mnoho príkladov na konkurenciu domácich a latinských výrazov pri formovaní vedeckého jazyka. Vidíme pokusy nahrádzať latinské výrazy, ktoré v pôvodnom nemeckom texte mohli byť v latinčone: *Aert avagy levegő eget*. Príklady konkurencie domácich a cudzích slov svedčia o živom jazykovom kontakte, ktorý ovplyvňoval vývin terminológie. Premennivosť terminológie a vysvetľovanie výrazov zároveň v inom jazyku je dôkazom koexistencie jazykov vo viacjazyčnom prostredí.

Bibliografia

COMENIUS, Joannes Amos: *Ianua linguae latinae reserata aurea*. Leutschoviae, 1643. reprint: OSZK, Budapest 2009.

ČAPLOVIČ, Ján: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Zv. I. Martin: Matica slovenská 1972. 555 s. (Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Série A. Knihy, 1. a.)

KÄFER István: *Magyar szlovákságismeret*. Budapest: Szent István Társulat, 2012.

KÄFER István: Významná pamiatka slovenskej jazykovej kultúry zo 17. storočia. In: Comenius, J. A.: *Ianua linguae latinae reserata aurea*. Budapest: OSZK 2009.

Régi Magyarországi Nyomtatványok III. 1636 – 1655. Red. J. Heltai. Budapest: OSZK 2000.

REPČÁK, Jozef: Súpis literatúry na tému Život a dielo J. Webera. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Košiciach 1964.

WEBER, János: *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a dög-halálról*. Bartfan 1645 Klösz Jakab [jun.].

WEBER, Johann: *Amuletum, das ist ein kurzer und nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilenz, Barthphae 1644 typis Jac[obi] Klöszii [jun.]*.

WEBER, Jan: *Amuletum, to gest zpráva krátká a potřebná o moru, yakýchby prostrednků náležutých y zdravy y nemocny w čas moru vžjwati měli*. Leutschoviae 1645 apud L[aurentium] B[rewerum].